

4. Скоморовський В.Б. Наслідки «Перебудовчих» процесів у СРСР: державно-правовий аспект / В.Б. Скоморовський // Часопис Київського університету права. - 2013. - № 1.

5. Хомутовська І.І. Промисловий сектор економіки України у роки «перебудови» / І.І. Хомутовська // Емінак: науковий щоквартальник. – 2017. –№ 2, т. 1.

Євдокименко І.О.

Ліцей №144 ім. Г. Ващенко м. Києва,

учень 11 класу,

вихованець КЗПО «Київська Мала академія наук учнівської молоді»

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ ТА ТУРЕЧЧИНИ: АНАЛІЗ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Тіньова економіка – це господарська діяльність, яка розвивається поза державним обліком і контролем, а тому не відображається і не фіксується в офіційній статистиці, це види економічної діяльності, що спрямовані на отримання доходів шляхом ухилення від оподаткування, шляхом порушення чинного законодавства.

Феномен тіньової економіки завжди був присутній в економічній діяльності суспільства. З самого початку формування сучасних економічних відносин та їх контролю з боку держави, суб'єкти економічної діяльності намагались приховати певну частину доходів заради власного збагачення. Таким чином, господарська діяльність у вигляді тіньової економіки продовжує розвиватися й надалі, обходячи облік та контроль держави та нехтуючи законодавством.

Слід зазначити, що тіньова економіка існує в усіх країнах світу. Вона відрізняється тільки обсягами, структурою і механізмами розвитку. Масштаби і особливості тіньової економіки в різних країнах і регіонах світу тісно пов'язані з національними господарськими моделями і ступенем зрілості ринкових відносин. Наприклад, у розвинених країнах тіньова економіка становить, в середньому та за різними оцінками, 12-16% ВВП, у країнах, що розвиваються, – від 23 до 25% ВВП, у країнах з перехідною економікою – 30- 50% ВВП [7]. Отже, в найбільш розвинених країнах питома вага тіньового сектору в національній економіці значно менша, ніж в інших групах країн.

Однак розвинені країни також неоднорідні, і серед них зустрічаються країни з досить високими показниками тіньової активності. Найбільш низькі відносні показники частки тіньового сектору (на рівні 8- 10% ВВП) мають Австрія, США, Швейцарія. Мотивація тіньової активності в розвинених країнах пояснюється здебільшого надмірним податковим навантаженням на підприємства і

зарегульованістю господарських відносин. Інша ситуація в країнах що розвиваються та з перехідною економікою, де відносні показники тіньового сектору сягають в 25-35%, як в Туреччині та Україні [7]. Мотивація тіньової економіки в таких країнах обумовлюється наявністю неповноцінного середовища на ринку, невідповідністю у структурі зайнятості, корупцією та неефективністю державного регулювання.

Таблиця 1.

Тіньова економіка від ВВП в процентах за останні 5 років (Leandro Medina and Friedrich Schneider, 2018, p. 18)

Країни, або група країн	2017-2018	2022-2023
ЄС	16,6	17
Україна	30,1	32
Туреччина	27,2	34,3

Тому, метою цього дослідження є аналіз загальних тенденцій тіньової економіки та оцінка стану і особливостей тіньової економіки в Україні та Туреччині, виявлення чинників, що впливають на їх величину, а також дослідження шляхів подолання цього явища на основі міжнародного досвіду.

В Україні досить досить великий рівень тінізації економіки (табл. 1). Подібні показники на рівні 30% наразі має Туреччина. Найбільший відсоток тінізації економіки в Україні та Туреччині спостерігається в сфері послуг завдяки використанню готівкових коштів (табл. 2). Світовий банк вважає, що в Україні та Туреччині вартість тіньової економіки складає майже 48 та 73 млрд дол. США відповідно [5, 4].

Таблиця 2.

Рівень тіньової економіки Туреччини та України за секторами

Country	Building industry	Services	Other
Ukraine	51%	40,5%	27%
Turkey	30%	35%	23%

При обчисленні частки тіньової економіки, перш за все, йдеться про легальну діяльність, яка не зареєстрована і не оподаткована, – це головна частина тіньової економіки. Крім цього, треба додати таку нелегальну діяльність, як проституція, контрабанда цигарок і торгівлю наркотиками.

Згідно з даними, спираємося на журнал Forbes, які показують, що вже протягом кількох років частка тіньового сегменту на ринку цигарок значно зростає. Різкий стрибок зафіксували ще у 2021-му – 16,9%. Роком раніше частка складала 6,9% та 5,7% відповідно [2]. Одна з причин стрімкого зростання нелегального ринку – семирічний план підвищення ставки акцизного податку на сигарети, а також військові дії, що призвели до зменшення споживачів та відповідно прибутків на ринку тютюну.

Подібну ситуацію можна спостерігати в Туреччині. За даними Forbes, відносний тіньовий ринок цигарок у Туреччині складає приблизно 20-25% від загального обсягу ринку тютюнових виробів, а у деякі роки цей показник досягав 30% [2, 9]. Однією з основних причин розвитку тіньового ринку тютюну в Туреччині є високі акцизи та податки на легальні тютюнові вироби, що робить їх дорожчими для споживачів. Це сприяє зростанню попиту на дешевші нелегальні цигарки.

У такому випадку створюються додаткові реальні робочі місця, хоч вони і ведуться поза державним обліком. Важливим наслідком тінізації підприємств є також захист від збанкрутування, що продемонстрував досвід України. Проте негативних наслідків такої нелегальної діяльності більше. Наприклад в Україні через схеми з тютюном держбюджет у 2022 році недоотримав близько 19 млрд грн від несплати акцизу та ПДВ. Проте, держава недоотримує також і зовнішні фінансові надходження, оскільки за даними “Global Risks Report 2024”, тінізація економіки є сьомим у списку глобальних ризиків для бізнесу та інвестування [1].

Згідно з дослідженнями європейського парламенту, на момент 2022 року 66,5% тіньової економіки ЄС становить нелегальна праця людей, які найчастіше працюють у будівництві, сільському господарстві та працюють вдома. Інші 33,5% утворюють доходи, які приховувані від податкових органів, найчастіше у сфері роздрібною торгівлі, прибутки барів, оплата за послуги таксі тощо. Найбільші розміри тіньової економіки у будівництві – 35%, оптовій і роздрібній торгівлі – 25%. Найбільш вагомим драйвером такого рівня тіньової економіки в країнах ЄС можна вважати непрямий податок на доходи фізичних осіб, де їх середній відносний вплив (у %) на тіньову економіку становить 42,5% [3]. Другим за важливістю фактором є рівень самозайнятості по відношенню до загального рівня зайнятості, що зумовлено наслідками епідемії COVID-19. Тобто чим вищий рівень самозайнятості, тим вищим є рівень участі в тіньовій економіці. З таблиці 3 видно, що середній відносний вплив самозайнятості (у %) на тіньову економіку становить понад 22%. Іншими важливими факторами, з відносно вищим середнім відносним впливом на тіньову економіку, є рівень безробіття в країні, податковий моральний дух та рівень свободи підприємницької діяльності, який використовується як показник для позначення рівня бюрократії та суворих законів/правил при веденні економічної діяльності [8].

Таблиця 3.

**Taxation of the Informal Economy in the EU (European Parliament. (2022)
Taxation of the Informal Economy in the EU, p. 20)**

Counrty	The average size of the shadow economy	Personal income tax	Indirect taxes	Un-employment	Self-employment	GDP growth	Business Freedom	Tax moral
Netherlands	11.8	13.6	32.5	10.4	19.7	0.8	10.0	13.0
Norway	17.6	21.2	31.5	10.8	13.0	0.5	10.5	12.5

Romania	29.0	4.2	24.5	14.2	37.7	1.1	5.2	14.2
Slovenia	24.1	9.6	33.9	15.4	21.7	1.2	8.6	9.6
Switzerland	7.3	17.7	30.7	9.6	23.8	0.5	8.7	9.0
Turkey	31.6	4.9	31.4	16.4	41.4	0.6	4.6	4.6
United States	8.2	27.5	5.1	22.0	16.0	0.9	15.4	13.2

Розглянемо нещодавній досвід боротьби з тіньовою економікою ЄС на прикладі Румунії. Румунія вклала значні кошти у створення структури та інституцій, відповідальних за зменшення нелегальності в країні, завдяки членству в ЄС. Для боротьби з незадекларованою працею Румунія внесла зміни до Трудового Кодексу (застосований у травні 2011 року), згідно з яким незадекларована праця вище певного рівня прирівнюється до кримінального злочину і, як така, підлягає судовому переслідуванню для всіх компаній, які одночасно наймають більше п'яти працівників без трудового договору [3]. З точки зору зниження податкового навантаження (як прямого, так і непрямого оподаткування) політика Румунії в основному була зосереджена на поправках до ПДВ.

Щоб полегшити труднощі, спричинені пандемією коронавірусу, уряд Румунії оголосив про кілька «пакетів» економічної підтримки у 2021 та 2022 роках. Ця політика, хоч і тимчасова, може допомогти зменшити розмір тіньової економіки надто опосередковано – оскільки люди та бізнес отримують вигоду від цих заходів, таких як пільги у вигляді грантів, податкові пільги та інша підтримка бізнесу, а також державні плани відновлення економіки, їм доведеться «виходити» з тіньової економіки та входити в офіційну економіку. Такі заходи є стимулами для виходу з тіньової економіки та входження в офіційну економіку. Подібна ситуація спостерігається наразі в Україні, де під час війни було офіційно зареєстровано рекордну кількість манікюрних салонів через пільги для бізнесу.

Підсумовуючи, можна сказати, що розмір тіньової економіки в Україні, Туреччині та світі продовжує розвиватися і потребує комплексного підходу до подолання. При майже повному консенсусі з більшістю літературних джерел ми знаходимо наступні сім ключових гіпотез про те, що рушійні сили та їх причинно-наслідковий зв'язок тіньової економіки мають сильний вплив на її розмір: збільшення податкового навантаження збільшує тіньову економіку, чим більше країна регулюється, тим більші стимули працювати в тіньовій економіці; чим нижча якість державних інституцій, тим вищі стимули до роботи в тіньовій економіці; чим нижча мораль платника податків, тим вищі стимули працювати в тіньовій економіці; чим вище безробіття, тим більше людей займаються тіньовою економікою; чим вищий рівень самозайнятості, тим вища участь у тіньовій економіці; чим нижчий ВВП на душу населення в країні, тим вищий стимул працювати в тіньовій економіці.

Для подолання тінізації економіки слід застосовувати комбінацію політичних рішень, спрямованих на детермінацію тіньової економіки, найбільш актуальні в будь-якій конкретній країні. Розмір тіньової економіки (при використанні будь-якого з оціночних підходів) обернено пропорційний доходу на душу населення, а більш

ефективні інститути відіграють ключову роль у досягненні цілей розвитку. Крім того, удосконалення адміністрування податків, зменшення регуляторного навантаження та підвищення прозорості зменшить стимули для нелегальної діяльності.

Удосконалення регулювання та інституційної якості сприятимуть більш справедливому та сталому зростанню в довгостроковій перспективі. Більш ефективне управління служить добробуту широких верств суспільства. Регуляторні та інституційні реформи мають вирішальне значення для подолання вузьких місць у бізнес-кліматі, зміцнення верховенства права, підвищення ефективності уряду та боротьби з корупцією.

Зменшення регуляторних та адміністративних бар'єрів, тобто акцизів, зменшить стимули до участі в тіньовій економіці.

Підвищення рівня дотримання податкового законодавства шляхом удосконалення реєстрації, аудиту та стягнення також пригнічує нелегальну діяльність.

Список використаних джерел

1. The Prosperity Index Rankings Table 2023 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://docs.prosperity.com/2616/7736/3001/The_Prosperty_Index_Rankings_Table_2023.pdf.
2. The Legatum Prosperity Index 2023 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.prosperity.com/download_file/view_inline/4429.
3. The Legatum Prosperity Index 2019 Rankings Table [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://docs.prosperity.com/1515/8634/9128/The_Legatum_Prosperty_Index_2019_Rankings_Table.pdf.
4. Legatum Prosperity Index Rankings 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.prosperity.com/application/files/9514/7808/9312/Legatum_Prosperty_Index_Rankings_2016.pdf.
5. About Prosperity Resources [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.prosperity.com/about/resources>.
6. Фукуяма Ф. Довіра: соціальні доброчесності і шлях до процвітання / Ф. Фукуяма ; пер. з англ. – М. : Видавництво АСТ, 2004. – 730 с.
7. Шихирев П. Від капіталу фізичного до капіталу соціального [Електронний ресурс] // Со-Общение. – 2005. – № 10. – Режим доступу: <http://www.soob.ru/n/2005/10/c/7>.

Єфімова О.О.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
студентка БП-3 «Економіка»
Науковий керівник: к.е.н., доц. Біла І.С.